

Roerklikken- of koppen

J. KUIPERS

Onder roerklik of -kop verstaan we het sierstuk op het helmhout van een tjalk-achtig schip. Algemeen wordt aangenomen, dat de vorm van de klik is ontstaan uit die van het roerblad, zoals we die bijvoorbeeld nu nog kennen bij botters. Bij deze schepen wordt het helmhout over de roerkop gelegd. Dit kwam en komt bij meer typen schepen voor. De vorm van het gedeelte van het roerblad, dat boven het helmhout uitsteekt, is meestal karakteristiek voor een bepaald scheepstype.

Bij tjalkachtige schepen is het roerblad van boven plat. Het helmhout, waarin zich aan de onderzijde een uitsparing bevindt, moet op dit platte deel van het roerblad worden gelegd. Een haak onderaan de achterzijde van het helmhout valt in een oog van het roerblad. Op het helmhout bevinden zich twee ijzeren pennen, waarover de klik met twee corresponderende gaten valt.

De roerklikken of -hakken, zoals ze in Groningen en Drente of ook -koppen, zoals ze in Friesland worden genoemd, komen voor op tjalken, boltsjes, 'skûtsjes', bolpramen, zeetjalken en IJsselaken. We kunnen twee hoofdvormen onderscheiden, namelijk de open en de gesloten vorm. In zijn boek *Schepen die verdwijnen* noemt Sopers deze respectievelijk de Friese en de Groninger vorm. Deze benamingen zijn volgens mij niet juist, omdat hierdoor het gebied waarin schepen met roerklikken voorkomen en werden gebouwd te klein wordt genomen, terwijl er typisch Groninger schepen met zogenaamde Friese klikken voorkomen en omgekeerd. De vorm van de roerklik evolueerde met de verandering van scheeps- en roervormen.

Wij beschouwen nu eerst de open vorm op afbeelding 1. Op oude

afb. 1

afb. 3

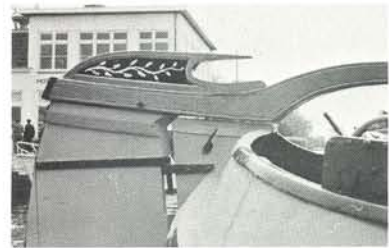
scheepsafbeeldingen komt deze vorm voor. Hij is versierd met veel snijwerk, meestal bestaande uit bloemranken, eiketakken en bloemen en soms uit een Bijbelse voorstelling naar een bekende prent. In de loop der jaren wordt dit snijwerk steeds soberder van vormgeving om tenslotte zelfs geheel te verdwijnen. Afbeelding 2 toont ons de klik van ca 1875, een der fraaiste exemplaren met deze soort versiering: een hoorn (des overvloeds?) met een tak (van de levensboom?) met eikels en bloemen. We zien deze versiering veel terugkeren. Een andere versiering, die we aan deze open klik aantreffen, wordt gevormd door de drie 'tonnetjes'. Als regel zijn ze rood-wit-blauw geverfd. In zij-aanzicht lijken ze op een klaverblaadje. Ook op sommige vissersschepen en aken komt de roerversiering voor. Van daar de benaming Klaveraak. Afbeelding 3 toont een open klik, af-

afb. 2

afb. 4

afb. 5

komstig van de zeetjalk Johanna Theresia, gebouwd in 1904. De versiering is al teruggebracht tot een eenvoudige krul.

Nog eenvoudiger is de klik op afbeelding 4. Hij is, zijn Friese vorm ten spijt, afkomstig van een Groninger bolpraam. Zowel het klavertje als het overige snijwerk ontbreekt. Er kwamen ook wel klikken voor als die op afbeelding 5, met in de plaats van snijwerk een ingelegde glasplaat met tegen de achterzijde een

zwarte beschildering met uitsparingen, waar bijvoorbeeld zilverpapier achter werd gelegd. Het Fries Scheepvaart Museum is in het gelukkige bezit van een dergelijk zeldzaam exemplaar.

De gesloten vorm van de roerklik kent meer variaties. In het algemeen bestaat de versiering ook hier uit een kelk of hoorn en een tak met bloemen en zeer afwisselend gebladerte. De hoorn komt voor in verschillende vormen: strak recht,

afb. 6

afb. 7

afb. 8

schuin vanuit de hoek van de klik oprijzend en soms met een krul omhoog of dan weer met die krul naar beneden gebogen. Zie afbeeldingen 6, 7 en 8.

Een uit de vorige voortvloeiende versieringsvorm is die, waarbij de hoorn gestileerd wordt tot een spiraal. Dit is een van de jongste vormen. Hij komt namelijk voor op schepen die gebouwd zijn na 1920. Op afbeelding 9 is te zien hoe de rand zich even voorbij het hoogste punt van de klik afbuigt en uitloopt in een spiraal. In een volgende fase is de kelk verdwenen en vervangen door een rozet. Ook de tak met blaadjes en bloemen heeft een gestileerde vorm gekregen. Veel van deze klikken vinden we op Groninger schepen. Afbeelding 10 toont ons zo'n klik van een schip, gebouwd bij Wolthuis en zoon te Veendam in 1925.

afb. 9

afb. 10

Een zeldzame verschijning is de klik als te zien op afbeelding 11. Hier is de hoorn vervangen door een lauwerkrans met daar doorheen de bekende tak met eikeblaadjes. Van dit type heb ik ooit vier exemplaren waargenomen op totaal verschillende soorten schepen van uiteenlopende grootte. De versieringen waren praktisch identiek en ook de bovenrand van al deze klikken was als kabelaring ingekerfd. De gedachte, dat ze van één maker afkomstig zijn, lijkt dan ook gerechtvaardigd. De eenvoudigste versiering bestond uit het beschilderen van een vlakke klik. Dat niet alle schippers kunst schilders waren, bewijst afbeelding 12. Soms werden in plaats van enige versiering de namen van schipper en schip vermeld, als op afbeelding 13 van een klik op een Groninger praam.

Een uitzondering of randgeval

afb. 11

afb. 12

afb. 13

afb. 16

afb. 18

afb. 14

afb. 17

afb. 19

afb. 15

wordt gevormd door de klik van afbeelding 14. Deze prijkte op een steilsteven, gebouwd in 1932. Een identieke klik trof ik ooit aan een tot jacht verbouwd, klipperachtig scheepje uit 1912.

Als tussenvorm toont ons afbeelding 15 een gesloten klik met de versiering van een open exemplaar. Hij bevindt zich op de stevenaak De Twee Gebroeders, een schip van 87 ton.

Diverse lemsteraak-jachten, gebouwd bij De Boer te Lemmer, heb-

ben een klikachtige versiering op hun boeierroer. Afbeelding 16 toont die van de Georgette uit 1912.

Op afbeelding 17 treffen we een roerklik van een hagnaar aan. Doordat het boeisel van dit schip bij de achtersteven naar buiten valt, krijgt de steven een geheel andere vorm dan bijvoorbeeld bij een tjalk. Daarom moet het helmhout worden aangepast. Opvallend is, hoe de ronding van het roer op fraaie wijze wordt voorgezet in de roerklik. De versiering van deze klik wordt gevormd door een eenvoudige krul en 3 tonnetjes.

Dat sommige zeetjalken wel eens geheel afwijkende roerklikken hadden, toont ons afbeelding 18. De weergegeven klik prijkte op een 133-tonns tjalk VIOD. De klik doet qua snijwerk denken aan die van afb. 14. Een andere zeetjalk, de Rensiena van 112 ton, heeft een klik, te zien op afbeelding 19, waarop uit de hoorn een waar boeket tevoorschijn

komt.

Afbeelding 20 geeft een kleine klik weer. Hierop zijn de hoorn, zowel als de ranken en takken bijzonder vereenvoudigd weergegeven.

In dit artikel heb ik getracht de meest voorkomende soorten klikken te rangschikken. Het is in het kader van dit overzicht niet mogelijk alle verschillende tussenvormen te bespreken. Uit mijn foto-documentatie, die ca 250 afbeeldingen van klikken bevat, blijkt dat twee dezelfde klikken niet voorkwamen.

Als houtsoort voor klikken werd veelal eiken-, vuren- of iepenhout genomen. Er is mij een geval bekend van een klik, die gemaakt werd voor een nieuw schip uit een eiken spant van het oude, vervangen en gesloopte schip. De klikken werden gemaakt op de werf. Soms werden ze geleverd door 'thuiswerkers'. Ze werden aanvankelijk blank gelakt, maar later geschilderd in diverse kleuren. De omgaande rand had de

afb. 20

kleur van het schip: havannabruin of groen. De hoorn was goudkleurig of geel, de takken waren groen en eikels en bloemen rood. De ondergrond bleef soms blank, maar werd ook wel wit geschilderd. De gehele bovenzijde werd soms met een strook koperplaat bedekt. Juist gepoetst, bood die plaat een fraaie aanblik, maar zij werd vooral aangebracht ter bevordering van de levensduur van de klik.

J. Kuipers